

3. *Gensek NATO prizval Rossiyu k deeskalacii situacii u granic s Ukrainoj.* (2021). Hub's, [online]. Available at: <https://hubs.ua/news/gensek-nato-prizval-rossiyu-k-deeskalatsii-situatsii-u-granits-s-ukrainoj-258617.html>.
4. *Nemeckie SMI pokazali vozmozhnye scenarii i posledstviya vtorzheniya RF v Ukrainu.* (2021). UA.NEWS, [online]. Available at: <https://ua.news.ua/nemetskie-smi-pokazali-vozmozhnye-stsenarii-i-posledstviya-vtorzheniya-rf-v-ukrainu/>.
5. *Stoltenberg ob otnosheniyah NATO s RF: Hudshie so vremen holodnoj vojny po vine Moskvu.* (2021). Liga. Novini, [online]. Available at: <https://news.liga.net/ua/world/news/stoltenberg-ob-otnosheniyah-nato-s-rf-hudshie-so-vremen-holodnoy-voyny-po-vine-moskvy>.
6. Moroz O. (2021). *Renessans ukrainskogo YouTube. Kak zakanchivaetsya epoha prorossijskih kanalov v Ukraine. Issledovanie.* Ukrainskaya pravda, [online]. Available at: <https://www.prawda.com.ua/articles/2021/11/24/7314996/>.
7. *Glava CRU v Moskve: ne dopustit udara po Ukraine?* (2021). Radio Svoboda, [online]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/urns-in-russia/31553088.html>.
8. *Rosiya koncentruye svoji vijska na kordoni z Ukrayinoyu — The Washington Post.* (2021). Mil.in.ua. Militarnej, [online]. Available at: <https://mil.in.ua/uk/news/rosiya-kontsentruye-svoji-vijska-na-kordoni-z-ukrayinoyu-the-washington-post/>.
9. *Kanal CNN povidomiv detali vizitu direktora CRU do Moskvi.* (2021). Radio Svoboda, [online]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cnn-vizyt-bernsa-do-moskvy/31548815.html>.
10. *"Yaksho ne isnuye spravzhnoyi krizi, yaka pidhodit yihnim potrebam, voni yiyi stvoryat" — rechnik Pentagonu pro diyi Rosiyi.* (2021). VOA, [online]. Available at: <https://ukrainian.voanews.com/a/6397316.html>.
11. Pavlyuk O. (2021). *"Dolya Ukrayini vse she visit na volosini". Sho svitovi ZMI pishut pro samit Bajdena i Putina.* Suspilne. Novini, [online]. Available at: <https://suspilne.media/187543-dola-ukraini-vse-se-visit-na-volosini-so-svitovi-zmi-pisut-pro-samit-bajdena-i-putina/>.

Надійшла до редакції 14 січня 2022 року

УДК 811.161.2'24'26'27.2(477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2022.1(306).28-32

Ірина Коханова,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи ХДАК,
e-mail: i-kohanova@ukr.net

Тетяна Сафонова,

кандидат наук з соціальних комунікацій,
старший викладач кафедри інформаційної, бібліотечної
та архівної справи ХДАК,
e-mail: frau.safon@ukr.net

Амбівалентне ставлення до мови як наслідок неофіційного білінгвізму в Україні

У статті розглянуто ситуацію неофіційного білінгвізму в Україні, а також інші чинники, що спричиняють амбівалентне ставлення до національної мови. Проаналізовано вплив радянського минулого на формування суспільної поведінки в мовному контексті, окремі аспекти перебігу війни з Росією, чинне законодавство, що посилює статус української мови як національної. Доведено факт виникнення в масовій свідомості громадян перекрученого розуміння понять "мовна норма", "національна мова", "рідна мова", "мова, зручна для спілкування".

Окреслено результати анкетного опитування здобувачів освіти та викладачів Харківської державної академії культури, Харківського вищого коледжу мистецтв, абонентів публічних бібліотек Новобаварського та Індустріального районів м. Харкова. Наведено показники, що підтверджують амбівалентне ставлення українських громадян до рідної мови.

Наголошено, що провідними напрямками сучасної соціолінгвістики стають питання мовної політики, мовної ситуації, мовної варіативності. Розглянуто мовну спільноту України та соціально-комунікативну систему держави. Актуалізовано вивчення соціолектів як групових мовних особливостей різних соціальних груп і множини запозичень, що деструктивно впливають на літературну українську мову й усвідомлення громадянами сутності національної мови.

Окреслено мовну ситуацію з українськими білінгвами, які мають радянське минуле та пам'ятають російську як мову навчання у школі та ЗВО, але, враховуючи вимоги сьогодення, застосовують у соціальній комунікації диглосію. Це соціолінгвістичний феномен, що передбачає свідомий вибір певної мови спілкування залежно від ситуації й наразі є поширеним явищем у вітчизняному комунікативному середовищі. Законодавча

база з питань національної мовної політики в Україні не спроможна видалити з масової свідомості громадян перекручених уявлень про рідну мову. Відповідно порушується логічний ланцюг: в Україні національна мова — українська, для наших громадян вона є рідною, а отже має бути зручною для спілкування.

Ключові слова: амбівалентність; білінгвізм; диглосія; комунікативне середовище; мовна ситуація; мовна норма; мовна варіативність; рідна мова; національна самоідентифікація; національна свідомість

Постановка проблеми. Наукова спільнота дедалі частіше обговорює специфічну мовну ситуацію, пов'язану з амбівалентним ставленням до української мови. Йдеться про суб'єктів соціальної комунікації в державі, які є білінгвами. Більшість носіїв мови вільно розмовляють українською та російською, застосовуючи мовну варіативність відповідно до комунікативної ситуації. Проте неофіційний білінгвізм впливає на національну свідомість, спричиняє плутанину в поняттях "державна мова", "рідна мова" та суміжних до них. У запропонованому дослідженні окреслимо соціолінгвістичні аспекти впливу білінгвізму на масову свідомість громадян і підтвердимо означені факти емпіричними даними.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Одним з актуальних аспектів сучасної соціолінгвістики й теорії соціальних комунікацій стало вивчення проблем національної мовної ситуації та мовної політики. Незаперечним є той факт, що світові глобалізаційні процеси впливають на мовне буття нашого народу, вносять певні корективи/зміни в лінгвістичні практики сучасного українського етносоціуму [5, с. 125].

Слід зазначити, що змінилися наукові парадигми у вивченні питань щодо української мови. Прибічники теорії соціальних комунікацій розглядають її як інструмент міжособистісної та документної взаємодії в державі. Соціолінгвісти змінили вектор досліджень і вивчають українську мову не з позиції, якою вона мусить бути, а якою вона є насправді [5, с. 126]. Науковці аналізують особливості мовних практик у регіонах України, а також мовну ситуацію в контексті протистояння з Росією, намагаються довести, що є певний мовний стандарт. Водночас учені визнають той факт, що в українській мові наявно чимало запозичень, набув поширення суржик, значній частині населення зручніше розмовляти російською, і все це впливає на свідомість громадян. Серед авторів, які досліджують визначену проблематику, виокремимо І. Брагу, С. Боголюбова, Є. Степанова, Л. Масенко, Г. Мацюк, К. Городенську, О. Руду, Т. Фудерера та інших.

Мета статті — проаналізувати вплив неофіційного білінгвізму та інших чинників на масову

свідомість українців і з'ясувати причини виникнення амбівалентного ставлення до національної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктами сучасних наукових студій стають не лише мовні та літературні норми, а й діалекти, соціолект, мовна політика, мовна ситуація, білінгвізм і диглосія. Два останні поняття є соціолінгвістичними феноменами в українському суспільстві, однак їх слід чітко розмежовувати: білінгвізм — це здатність розмовляти двома мовами, тоді як диглосія — це свідомий вибір мовцем однієї з двох мов залежно від ситуації за шкалою "високе-низьке" [1].

Громадяни України в повсякденному житті звикли послуговуватися двома мовами — українською та російською. За часів СРСР перевагу віддавали російській, а українську вважали "сільською", "мужичою", мовою нижчого прошарку. Нині ситуація протилежна. Українська мова стала офіційно визнаною, державною, обов'язковою для вжитку в професійній царині, сфері обслуговування, діловодстві. Водночас у масовій свідомості громадян простежуємо амбівалентне ставлення до національної мови.

Амбівалентність у психології — це подвійне ставлення до предмета чи людини, що суперечить одне одному, подвійне почуття або переживання. Об'єкт викликає дві цілковито протилежні емоції. Уперше термін "амбівалентність" застосував швейцарський психіатр Е. Блейер на початку ХХ ст.; цей феномен також досліджували К. Юнг, З. Фрейд та інші.

На думку З. Фрейда, амбівалентність — протилежні спонукання, що одночасно існують у свідомості та підсвідомості. Учений стверджував, що за наявною заборонаю приховано бажання, тобто те, що категорично заборонено, зазвичай дуже цікавить і вабить людей [3, с. 32—33].

Щоб усвідомити сучасні тенденції та погляди українських громадян і підтвердити їх амбівалентне ставлення до мови, було проведено анкетування студентської молоді й викладачів Харківської державної академії культури й Харківського вищого коледжу мистецтв, а також абонентів публічних бібліотек Новобаварського та Індустріального районів м. Харкова (загалом опитано 200 осіб).

Серед запитань виокремимо такі: "Що для Вас є рідна мова?", "Яка мова для Вас є рідною?", "Чи спілкуєтеся Ви у побуті українською?", "Яка мова навчання була у Вас у школі?", "Чи відчуваєте Ви певні незручності в сприйнятті україномовного контенту на телебаченні, в мережі Інтернет?", "Чи не виникають у вас мовні бар'єри у процесі комунікації з мовцями, що послугуються виключно українською?"

78% опитаних рідною вважають мову, офіційно визнану в державі, 3% відповіли, що рідна — це мова пращурів, а 19% рідною вважають ту мову, якою зручно спілкуватися. При цьому вибір щодо рідної мови серед української та російської респонденти зробили по 56 і 44% відповідно. 95% учасників анкетування вважають рідну мову ознакою національної самоідентифікації. Логічно, що це має бути українська, однак, за результатами дослідження, 72% у побуті спілкуються переважно російською. При цьому 93% опитаних не відчувають дискомфорту під час вивчення та споглядання україномовного контенту. У 64% анкетованих українська була мовою навчання в загальноосвітній школі, 66% не вважають її мовним бар'єром для сприйняття навчального матеріалу у ЗВО.

Отже, виразні певні розбіжності: з одного боку, респонденти вважають українську мову рідною, потрібною, офіційною, її розуміють та нею в певних випадках послугуються, з іншого — продовжують активно використовувати в побуті російську. Цей факт ілюструє феномен диглосії — двомовності зі свідомим вибором мовців, та амбівалентне ставлення до національної мови [2].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови також наведено визначення поняття "амбівалентність". Її розглядають як характерну рису масової свідомості, що передбачає одночасну наявність двох почуттів, двох суперечливих ставлень до одного об'єкта, процесу, явища [1, с. 34]. Громадяни наголошують, що в Україні національна мова — українська, проте одночасно відчувають зручність комунікації російською.

Плутанина в поняттях, неправильне розуміння сутності національної мови пов'язані з різними чинниками. По-перше, відбувся перехід від єдності "радянський народ" до сукупності мікроспільнот у межах українського соціуму з різними соціокультурними, мовними, професійними, релігійними орієнтирами; змінилися параметри суспільного буття [6]. По-друге, на масову свідо-

мість українських громадян суттєво впливає війна з Росією, виразними стали дух патріотизму та шанобливе ставлення до рідної мови. По-третє, нині сформовано сталу законодавчу базу, що посилює статус національної мови та виключає білінгвізм.

Слід зазначити, що 2017 р. науковці Інституту української мови НАНУ спільно з колегами з Гіссенського інституту славістичних студій (Німеччина) провели соціолінгвістичне дослідження та ініціювали опитування українського населення, щоб з'ясувати ставлення до рідної мови. Результати засвідчили високі показники позитивних відповідей на низку запитань щодо державної мови [4]. Розглянемо окремі з них.

Із запитанням "Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним з атрибутів державності України?" погодилися 79,7% респондентів. На запитання "Чи обов'язково громадянам України володіти українською мовою?" ствердно відповіли 90,1% опитаних, натомість обов'язкове знання російської підтримали значно менше респондентів — 33,2%, що на 1% нижче за групу тих, хто вважає обов'язковим знання англійської.

Знижуються, хоча й залишаються доволі високими для української, показники рідної мови. Зокрема, українську вважають рідною 64,1% опитаних, російську — 17,1%, українську та російську однаковою мірою — 17,4%, іншу — 0,8%.

У відповідях на запитання "Якою мовою Ви спілкуєтесь у повсякденному житті?" частка української мови суттєво знижується, охоплюючи менш як половину респондентів. Варіанти відповідей "тільки українською" та "в більшості випадків українською" сумарно становлять 46,9%, аналогічні показники використання російської мови сумарно становлять 31,8%, відповідь "рівною мірою українською і російською мовами" обрали 20,8% респондентів.

Як бачимо, кількість російськомовних громадян на 14,7% перевищує частку тих, хто вважає російську рідною. Це означає, що в повсякденному спілкуванні група російськомовних громадян збільшується й завдяки тим, хто називає рідною українську.

Серед наших громадян побутує думка, що головне — знати й розуміти українську мову, а говорити нею зовсім не обов'язково. Значна частина населення відмовляється поділяти мовну спільноту на україномовних і російськомовних, вважаючи за головне позитивні риси людської особистості, а не мовну практику та комунікативні здібності [4].

Постколоніальна мовна ситуація призвела до того, що в суспільстві порушено рівновагу між розумінням мови як символу ідентичності, з одного боку, та засобу спілкування, з іншого. Варто зосередити увагу на тому, як вибір мови спілкування в білінгвальному середовищі роз'єднує соціум. Конкуренція двох мов в одному національному просторі неминуче призводить до розколу суспільства на мовному ґрунті, реальність чого так наполегливо намагаються заперечити передусім носії російської мови [4].

На думку Л. Масенко, головним чинником збереження й розвитку мови є застосування її в щоденній комунікації. Часто вживані поняття "живе слово", "жива мова" стосуються саме мови повсякденного спілкування, що забезпечує її рух, генезу, поповнення словникового складу, формування спільних сенсів, спільної громадської думки. Обмеження мововжитку лише писемними формами прирікає мову на смертвіння [4].

Вагомий внесок у вивчення громадської думки щодо питань мовної політики робить проєкт Kantar TNS Online Track [5]. Ініціатива, започаткована 2014 р., репрезентує ставлення до національної мови міського населення України у віці 18—55 років, яке користується інтернетом. Дослідження доводить, що 63% респондентів вважають рідною мовою українську, хоча майже всі мовці є білінгвами. Крім рідної, 70% також знають англійську, 63% — російську, 24% — польську.

Знання української та російської мов виявилось рівномірним, обидві мови дають змогу здійснювати соціальну комунікацію в різних ситуаціях і напрямках. Знання обох мов громадяни оцінюють на рівні вище середнього.

Удома та в родинному колі приблизно однакова частина респондентів зазвичай спілкуються російською та українською мовами (по 49%). Українська домінує у сфері формального спілкування — у навчальних закладах (53%), тоді як російська переважає в неформальному — із друзями й знайомими (52%) та в інтернеті (56%).

Очікувано, що українську мову частіше вживають на Заході та в Центрі, а також у малих населених пунктах, водночас російська більш поширена на Сході, Півдні та у великих містах. Найпопулярнішою серед молоді виявилася українська мова.

95% респондентів вважають, що в загальноосвітніх школах, окрім української, слід вивчати англійську, друге місце посідають російська (31%) і німецька (24%), третє — польська та французька (по 11%).

За результатами дослідження Kantar визначено, що за останні п'ять років відбулося суттєве посилення підтримки статусу української як єдиної державної й офіційної мови. Навесні 2014 р. таку динаміку демонструвала третина респондентів — 34%, 2021 р. — 65%. Суттєво зменшилася частка тих, хто вважають, що й українська, й російська мови мають бути державними в Україні — 18%, 15% позитивно ставляться до надання російській мові офіційного статусу в окремих регіонах України.

Простежуємо регіональні відмінності у відповідях. Найактивнішу підтримку статусу української мови як єдиної державної продовжує демонструвати Західний регіон — 87%. Прихильників проголошення в Україні двох державних мов, як і раніше, зосереджено на Півдні та Сході — 34 і 27% відповідно [5].

Висновки. Мову рідного народу важливо розглядати не лише як засіб національної ідентифікації, а і як інструмент постійної комунікації мовної спільноти держави. Щоденне використання більшістю громадян нашої держави української мови як основної є запорукою того, що вона не стане мовою національних меншин. На думку закордонних соціолінгвістів, мовне питання в Україні схоже з ситуацією в Білорусі та Ірландії. Такий стан справ потребує від влади виважених дій щодо мовної політики та нівелювання амбівалентного ставлення до української мови в масовій свідомості громадян.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо аналіз соціально-комунікативної системи українського суспільства.

Список використаних літератури і джерел

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови: 250000 слів / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. — Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.
2. *Госовська М.* Всі плутають диглосію з білінгвізмом. У чому різниця? / М. Госовська. — Режим доступу: www.bbc.com/ukrainian/blogs-49849244. — Назва з екрана.
3. *Кухарук Н.* Теоретичний аналіз проблеми амбівалентності в психологічних дослідженнях / Н. Кухарук // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. 12: Психологічні науки. — Київ, 2021. — Вип. 14. — С. 31—39.

4. Масенко Л. Мовна ситуація України в соціолінгвістичних вимірах. Війна з Росією вплинула на багатьох / Л. Масенко. — Режим доступу: radiosvoboda.org/a/30586236.html. — Назва з екрана.
5. Дослідження: мовна ситуація в Україні // Kantar. — Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/doslidzhennya-movna-situatsiya-v-ukrayini>. — Назва з екрана.
6. Руда О. Г. Соціолінгвістика: вчора, сьогодні, завтра / О. Г. Руда // Українська мова. — 2010. — № 3. — С. 25—129.

Iryna Kokhanova,

*PhD of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Information,
Library and Archival Affairs of the KhSAC*

Tetiana Safonova,

*PhD of Social Communications,
Senior Lecturer of the Department of Information,
Library and Archival Affairs of the KhSAC*

Ambivalent attitude towards language as a consequence of unofficial bilingualism in Ukraine

The language situation of informal bilingualism in Ukraine is considered, as well as other factors that cause an ambivalent attitude towards the national language. The influence of citizens' memories of the Soviet past, the course of the war with Russia, the current legislation that strengthens the status of the Ukrainian language as a national language is analyzed. The fact of distorted understanding of the concepts of language norm, national language, native language, language convenient for communication is proved in the mass consciousness of citizens.

The results of the questionnaire survey of students and teachers of the Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv Higher College of Arts, subscribers of public libraries of Novobavarsky and Industrial districts of Kharkiv are outlined. Percentages are given. That confirms the ambivalent attitude of Ukrainian citizens to their native language.

It is emphasized that the leading areas of modern sociolinguistics are issues of language policy, language situation, language variability.

The language community in Ukraine and the social and communicative system in the country are deeply studied. The study of sociolects as group language features of different social groups and many borrowings that have a destructive effect on the literary Ukrainian language and citizens' awareness of the essence of the national language is being updated.

The language situation with Ukrainian bilinguals, who have a Soviet past and remember the Russian language of instruction at school and university, is outlined, but given the requirements of today, diglossia is used in social communication. Diglossia is considered as a sociolinguistic phenomenon that involves the conscious choice of a language depending on the language situation.

It is a common phenomenon in the Ukrainian communicative environment. The legislative framework on national language policy in Ukraine is not able to remove from the mass consciousness of citizens distorted ideas about their native language. Consequently, the logical chain is broken that in Ukraine the national language is Ukrainian, that it is native to Ukraine citizen and should be convenient for communication.

Keywords: *bilingualism; diglossia; communication environment; language situation; language norm; language variability; native language; national self-identification; national consciousness*

References

1. Busel V. T. [uklad. ta holov. red.]. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000 sliv*. Kyiv ; Irpin: Perun.
2. Hosovska M. (2019). *Vsi plutaiut dyhlosiiu z bilinhvizmom. U chomu riznytsia?*, [online]. Available at: www.bbc.com/ukrainian/blogs-49849244.
3. Kukharuk N. (2021). Teoretychnyi analiz problemy ambivalentnosti v psykhologichnykh doslidzhennia. *Naukoviy chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Ser.12: Psykhologichni nauky*. Kyiv, 14, pp. 31—39.
4. Masenko L. (2020). *Movna sytuatsiia Ukrainy v sotsiolinhvistychnykh vymirakh. Viina z Rosiieiu vplynula na bahatokh*, [online]. Available at: radiosvoboda.org/a/30586236.html.
5. *Doslidzhennia: movna sytuatsiia v Ukraini*. (2021). Kantar, [online]. Available at: <https://tns-ua.com/news/doslidzhennya-movna-situatsiya-v-ukrayini>.
6. Ruda O. H. (2010). *Sotsiolinhvistyka: vchora, sohodni, zavtra. Ukrainska mova*, 3, pp. 25—129.

Надійшла до редакції 10 січня 2022 року